

GÖÇ ARAŞTIRMALARINDA YÖNTEM
Örnek Nitel Araştırma Deneyimleri

EDİTÖRLER

İBRAHİM SOYSÜREN - MUSTAFA POYRAZ

GÖÇ ARAŞTIRMALARINDA YÖNTEM

Örnek Nitel Araştırma Deneyimleri

Editörler: İbrahim Soysüren - Mustafa Poyraz

Yazarlar: Ahu Paköz Türkeli, Ayhan Kaya, Besim Can Zırh, Cansu Akbaş Demirel, Didem Daniş, Emel Coşkun, İbrahim Soysüren, Lülüfer Körükmez, Mustafa Poyraz, Selmin Kaşka, Sema Erder, Şükrü Aslan

Nika Yayınevi - 233
1. Baskı: Aralık 2023

ISBN: 978-625-6520-21-9
Sertifika No: 48850

Kapak Tasarım: Aycan Kurt
Sayfa Düzeni: İlhan Ulusoy

© Bu kitabın basım, yayın, satış hakları © Nika Yayınevi Basım Yayın Matbaacılık Dağıtım Reklam Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.'ye aittir. Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri, mekanik, elektronik, manyetik ya da başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz. Kitaptaki yazıların her türlü hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

Baskı ve Cilt: Bizim Büro Matbaacılık
Sertifika No: 42488

Nika Yayınevi
Kültür Mah. Dr. Mediha Eldem Sokak
No: 55/2 Kızılay/Ankara
T: 0312 433 71 15
www.nikayayınevi.com.tr
info@nikayayınevi.com.tr

GÖÇ ARAŞTIRMALARINDA YÖNTEM

Örnek Nitel Araştırma Deneyimleri

EDİTÖRLER

İBRAHİM SOYSÜREN - MUSTAFA POYRAZ

YAZARLAR

Ahu Paköz Türkeli, Ayhan Kaya, Besim Can Zırh, Cansu Akbaş Demirel,
Didem Danış, Emel Coşkun, İbrahim Soysüren, Lülüfer Körükmez,
Mustafa Poyraz, Selmin Kaşka, Sema Erder, Şükrü Aslan

Nika Yayınevi

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	7
Sema Erder	
GİRİŞ: BİR PAYLAŞIM SÜRECİ OLARAK NİTEL ARAŞTIRMA	13
İbrahim Soysüren – Mustafa Poyraz	
TÜRKİYE’DE GÖÇ ARAŞTIRMALARININ GELİŞİMİ, SINIRLILIKLARI VE SORUNLARI ÜZERİNE	23
Didem Danış	

BÖLÜM I NİTEL ARAŞTIRMA DENEYİMLERİ

TÜRKİYE’DE “SAHA”DA KADIN TİCARETİ SORUNUYLA KARŞILAŞMANIN HİKAYESİ.....	43
Sema Erder, Selmin Kaşka	
SOSYOLOGDAN BEKLENEN ZANAATKÂRLIK: FRANSIYALI BANLİYÖLERİNDE YAPILAN BİR ARAŞTIRMA DENEYİMİNİN ANALİZİ	65
Mustafa Poyraz	
ALİŞAR’IN VİZÖRÜNDEN GURBET DERYASINDA SEYRÜSEFER: ÇOK-ALANLI ETNOGRAFİK YÖNTEM	83
Besim Can Zırh	
KARŞILAŞTIRMALI BİR ARAŞTIRMANIN HAYATA GEÇİRİLMESİ SÜRECİNDE KATILIMCI GÖZLEM(Cİ)	101
İbrahim Soysüren	
‘HASSAS’ KONULARDA ARAŞTIRMA YAPMAK: BİR DOKTORA ARAŞTIRMASI SÜRECİ	121
Lülüfer Körükmez	
FEMİNİST BİR ARAŞTIRMANIN İMKANLARI: SEKS SATAN GÖÇMEN KADINLARLA GÖRÜŞMELERE DAİR NOTLAR	137
Emel Coşkun	

KISITLILIKLARI AŞMAK, AĞLARI BULMAK: TÜRKİYE’DE GÖÇ VE İLTİCA ALANINDA ÇALIŞAN SİVİL TOPLUM AKTÖRLERİ ÜZERİNE BİR SAHA ÇALIŞMASI	155
--	-----

Cansu Akbaş-Demirel

İKİNCİ VE ÜÇÜNCÜ KUŞAK MÜBADİLLERLE YAPILAN ARAŞTIRMA DENEYİMİ	171
--	-----

Ahu Paköz Türkeli

“İÇERİDEN YAZMAK” YA DA ÜLKEYE SERPİŞTİRİLMİŞ DERSİMLİ ZORUNLU GÖÇMENLERİN İZİNİ İÇERİDEN SÜRMEK!	187
---	-----

Şükrü Aslan

GÖÇ ÇALIŞMALARINDA KATILIMCI EYLEM ARAŞTIRMASI: KARŞILIKLI ETKİLEŞİM YOLUYLA DEĞİŞİM	201
--	-----

Ayhan Kaya

BÖLÜM II METODOLOJİ ÜZERİNE TARTIŞMA KAYITLARI

SAHRA ALTI AFRİKALI GÖÇMENLERİN DİJİTAL TEKNOLOJİ KULLANIMINA İLİŞKİN SAHA ARAŞTIRMASI	213
--	-----

Mustafa Poyraz, İbrahim Soysüren, Güler Canbulat, Yasir Bodur

GÖÇ ARAŞTIRMALARININ MUTFAĞINDAN: ETİK, KONU VE SORU SEÇİMİ, DİL VE TERMİNOLOJİ	237
---	-----

İbrahim Soysüren, Emel Coşkun, Lülüfer Körükmez

Yazarlar Hakkında	249
-------------------------	-----

ÖNSÖZ

Sema Erder

Metodolojinin önemini vurgulayan ve okuyucuyu araştırmacıların “mutfağına” davet eden bu sıra dışı kitaba katkıda bulunmak kadar önsöz yazmak da bana heyecan verdi. Bu kitabın metodoloji tartışmalarını gündeme getirmede öncü olmasını dileyerek söze başlamak istiyorum. Zira, Türkiye’deki üniversitelerde metodoloji konusundaki uzmanlık ve eleştiri eksikliğinin özgün yayın yapma ve evrensel bilime katkı yapma olanağını önemli ölçüde zedelediği düşünceyim. Umarım bu kitapta açık yüreklilikle aktarılan araştırma deneyimleri “meraklı” araştırmacıların bilimsel çabanın gelişimine katkı yapabilmek için metodoloji bilgisinin de çok önemli olduğunu fark etmelerini sağlar. Göç konusu hem niteliksel hem de niceliksel araştırma tekniklerinin kullanılmasına elverişli bir alan. Araştırma dünyasında bu iki yaklaşım neredeyse kamplaştırılmış tanımlamalar haline getirilmiştir. Aslında her iki yaklaşım da bilim felsefesi alanında toplumsal gerçeğliği farklı tanımlayan, pozitivizm, yorumsayıcılık ve diyalektik olarak bilinen düşünce akımlarının rutin bilimsel faaliyetlerinin bir parçası haline dönüşmüştür. Kişisel olarak ben, her biri nerdeyse yüzyıldır süren tartışmalara dayanan bu araştırma tekniklerinden birinin diğerinden değerli olduğu kanısında değilim. Bugünlerde, toplumla ilgili anlam dünyamıza katkıda bulunan, araştırma konusunu ve konuya en uygun tekniği merakla seçen -hatta yeni teknik üreten-, her türlü yaratıcı araştırmanın değerli olduğunu düşünüyorum. Neyse ki, günümüzdeki yeni akımlar artık her tür melez tekniklere “cevaz” veriyor.

Benim yetiştiğim 1960 sonrası dönemde alan araştırmaları yaygınlaşmaya başlamıştı, ben de öğrencilik dönemimde çok sayıda alan araştırmasında çalışmıştım. Aynı dönemde üniversitedeki bazı sosyal bilimciler nicel araştırma tekniklerini öğrenmek ve deneyimlemekle meşguldü. İç göç konusu özellikle “planlı” ekonomik kalkınma modelinin uygulanması için devletin “nicel” araştırma tekniklerinin kullanılmasını desteklediği bir alandı. Nicel araştırma tekniklerinin hem çok farklı alanlardaki uzmanların işbirliğini hem de büyük bütçe ve kadro gerektirdiğini teslim etmemiz gerekir. Bugün, bu tür

teknikleri ancak büyük fonlara ve uzman kadrolara sahip olan üniversiteler ya da devlet kurumları uygulayabiliyor. Bu arada, günümüzde yaygınlaşan dar kapsamlı, büyük bütçe ve hüner istemeyen kamuoyu araştırmalarının nicel bilgi birikimine çok kısıtlı katkı yapabileceğini belirtmek isterim. Diğer taraftan, kapsamlı sayısal bilgilerin üretiminin uzmanlıkla doğru ve dürüst bir şekilde yapılmasının önemi yadsınamaz. Örneğin, enflasyon gibi sıradan bir bilgiye bugünlerde güvenemiyor olmamızın gündelik yaşamımızı nasıl etkilediğini biliyoruz. Göç alanında çalışanlar için de Avrupa Birliği (AB) ile pazarlık konusu haline gelmiş olan - bu arada AB fonlarından yararlanarak araştırma yapabilen araştırmacıları da ayakta tutan (!) - Suriyeli göçmenlerin gerçek sayısının bilinmemesine önemsiz diyebilir miyiz?

Şunu da söylemek istiyorum, konuya uygun araştırma tekniğinin seçimi ile araştırmacının nesnellığı ya da öznelliği arasında ilişki kurmak bana çok da anlamlı gelmiyor. Araştırmacı olmayı seçmekten başlayarak, araştırma konusunu ve tekniğini belirlemeye kadar her adımın aslında “öznel” olduğu kanısındayım. Araştırmacıdan beklenen, bu kitaptaki yazılardan da görebileceğiniz üzere, araştırma sürecinde etik kurallara uyması, araştırma sürecini ve sonucundaki bulguları kamuoyuna ve eleştiriye şeffaf biçimde açabilmesidir. Bu bağlamda nitel araştırma teknikleri araştırmacı ile araştırılan ilişkisinin yoğunluğundan dolayı çok daha hassas ve tartışmalıdır. Hele günümüzde yaşamsal açıdan kırılğan olan belgesiz zorunlu göçmenlere dair yapılacak nitel araştırmaların araştırmacıya çok büyük sorumluluk yüklediği açıktır.

Son dönemlerde yüksek lisans ve doktora tezlerinde, çeşitli kurumlar tarafından desteklenen araştırma raporlarında ve göçmen, kadın ve azınlık hakları gibi konulara dair insan hakları savunucularının yaptığı araştırmalarda nitel araştırma tekniklerinin yaygın olarak kullanıldığı gözlenmektedir. Bu yaklaşımın hukuktan, tarihe hatta uluslararası ilişkilere, antropolojiden, sosyolojiye kadar çok farklı sosyal bilim disiplinleri tarafından benimsendiği anlaşılmaktadır. Hukuk, tarih gibi ikincil verilere de dayanabilen bilim dallarının bu yaklaşımı benimsemiş olmalarını anlıyoruz. Ancak sosyoloji gibi birincil veri derlemenin de gerekli olduğu bir disiplinde niteliksel araştırmaların bu kadar yaygınlaşmasının nedenini sorgulamamız gerekir. Son dönemlerdeki bu yaygınlaşmanın nedenlerini düşündüğümüzde ilk akla gelen araştırmacılar için bu tekniğin ilk bakışta kolay uygulanabilir olduğu yanılması olabilir. İkincisi muhtemelen bu tekniğin görece düşük bir bütçeyle az sayıda kişiyle gerçekleştirilebilmesidir. Üçüncüsü ise günümüzde yaygınlaşan düzensiz göç hareketlerinin niceliksel araştırma tekniklerini uygulanmaya kesinlikle uygun olmama olasılığıdır.

Çoğu zaman gözden kaçan, niteliksel yaklaşımın da tıpkı niceliksel yak-

laşımında olduğu gibi uzmanlarca belirlenmiş akademik/bürokratik kurallara bağlı olmasıdır. Metotla ilgili kitaplardan da görülebileceği üzere, nitel araştırma teknikleri kimi zaman aynı mekânda uzun süre yaşamayı, insanlarla yüz yüze ve doğrudan iletişim kurmayı, empati yapmayı, yakından gözlemlemeyi, kimi zaman ise yazılı metinleri ya da söylenenleri yorumlamayı öngörür. Dolayısıyla, nitel araştırmaların tasarımı da uygulanması da uzun süre çalışmayı ve kendine özgü bilgiyi gerektirir.

Dış göç araştırmalarına bakacak olursak, bu literatürün devlet merkezli olduğunu ve bu alanda üretilmiş olan kavramların da daha çok hukuksal ve bürokratik kavramlar olduğunu göreceğiz. Genel olarak, dış göç konusundaki araştırma literatürüne de ve gündemine de devletlerin politik tercihleri ve politika arayışları damgasını vurmaktadır. Bu kitaptaki örneklerden de izleneceği üzere, neyse ki yeni nesil göç araştırmacılarının önemli kesimi bu durumun farkındadır ve bu durumu eleştirmektedir.

Türkiye’de son dönemlerde dış göç araştırmalarındaki artışın bir nedeni göç alan ülkelerin ve uluslararası örgütlerin artan fon desteğidir. Örneğin son yıllarda AB fonları Türkiye’deki Suriyeli göçmenlerin “entegrasyonu” gibi bir konuyu destekleyip bir taraftan göç konusunda çalışma yapmayı isteyen araştırmacılara araştırma yapma olanağı sunarken, diğer taraftan onların konu seçimini de sınırlamaktadır. Dış göç araştırmalarına ilgi duyan “eleştirel” yaklaşan araştırmacıların bu durumun farkında olmasında yarar vardır.

Nitekim, bizim bu kitapta deneyimimizi aktardığımız araştırmanın konusu da “ısmarlanmaydı”. Uluslararası Göç Örgütü tarafından desteklenmişti ve küresel politika üretmeye dönüktü. Konusunu seçmediğimiz bu araştırmayı yapmış olmanın “kadın ticareti”ni engellemeyi amaçlayan siyasete katkısının olup olmadığını bilmiyoruz. Ancak, bu araştırmanın bize politika üretme amaçlı araştırma yapmanın anlamını gösterdiği açık. Aynı şekilde bu araştırma sırasında, politika üretme sürecinde rol oynayan ulusal ve uluslararası aktörleri, bu sürecin işleyişinin anlamını fark ettik ve yeni araştırmalar yaparken bu deneyimden yararlandık. Özellikle Türkiye gibi demokratik hakların yerleşmediği ülkelerde politika üretim sürecine dahil olabilmek bırakın dışlanmışları, sıradan yurttaşlar için bile mümkün değil. Bu nedenle, göçmenler, kadınlar, çocuklar ve azınlıklar gibi dışlanmış grupların lehine olacak hukuksal metinlerin oluşturulması ve yeni politikalar üretilmesi için farkındalık yaratılması amacıyla yapılacak araştırmalar özel önem taşımaktadır. Burada özellikle, evrensel insan haklarını yaşama geçirmek için eşitsizliklerin kökenindeki içselleştirilmiş hukuksal, toplumsal ve kültürel normları kişisel olarak da sorgulamanın ve bu normların yapısal işleyişlerini anlamının da çok önemli olduğunu vurgulamak istiyorum.

Bu arada, bu kitaptaki bazı yazılardan da izleneceği üzere, son dönemlerde eylem araştırması (action research) türü çalışmalar da artmıştır. Bu araştırmalarda öznelliğin ve eleştirel olmanın hak arama aktivizmiyle birleşmesi ilgi çekici bir gelişmedir. Bu noktada, geleneksel yaklaşımları kullanma alışkanlığına sahip, bireysel müdahalenin de profesyonel bilgiyi gerektirdiğini düşünen eski nesil bir araştırmacı olarak bu araştırmaların hangi koşullarda insan haklarının geliştirilmesine katkı yapacağıнын tartışılması gereğini vurgulamak istiyorum. Buradaki endişem nesnel olmaktan kaçalım derken “ego ya da etno” merkezci olma tehlikesidir.

Elimizdeki kitaba tekrar geri dönecek olursak, Didem Danış'ın göç araştırmalarının seyrini aktaran yazısıyla başlayan bu kitapta yer alan araştırmaların ortak özelliği göçmenlerin ya da azınlıkta kalan grupların uğradığı dışlanma ve eşitsizlikleri konu olarak seçmeleridir. Kitabın birinci bölümünde nitel araştırma tekniğini kullanan araştırmacıların araştırma deneyimleri, ikinci bölümünde ise araştırmacıların araştırma öncesinde kendi aralarında yaptıkları toplantıların tutanakları yer almaktadır. İkinci bölümden bu kitabın oluşma fikrinin de bu tartışmalar sırasında oluşturduğunu anlıyoruz. Kitabın her iki bölümü de deneyim aktarma ve nitel araştırma deneyimlerinin “mutfağını” izleme olanağını vermektedir. Bu deneyimler araştırmanın kurgulanmasından, uygulanmasına ve hatta bulguların eleştiriye açılması aşamasına kadar araştırmacıların karşılaşabilecekleri sürprizleri göstermesi açısından yol gösterici olacaktır.

Mustafa Poyraz'ın yazısında da belirtildiği üzere, özellikle düzensiz göçmenler hakkında bilgi derlemeye dönük “saha araştırmasını” yapabilmek ustalık gerektirmektedir. Düzensiz göçmenlerin genellikle sabit mekanları yoktur. Her biri hukuksal konum olarak farklı durumda olabilir, ayrıca her biri farklı etnik kökene, dile, sınıfa, göç nedenine sahip olabilir. Bu gruplarla yapılacak “alan” araştırmalarının “mekânsız” araştırmalar olması ihtimali vardır. Dolayısıyla çoğu zaman “alana girme” kavramı burada “araştırmaya başlama” ya da “gruba girme” karşılığı olarak kullanılmaktadır. Bu araştırmalarda çoğunlukla katılımcı gözlem ya da katılımcı olmayan gözlemden çok, yüz yüze uzun süreli görüşmeler yapılmaktadır. Bu sınırlılıklar sonuçta araştırma bulgularının da sınırlı yorumlanması gereğini gündeme getirmektedir.

Bu kitaptaki deneyim örneklerini okurken bazı araştırmacıların, Şükrü Aslan'ın deyimiyle özellikle “dışardan” olarak tanımlanan araştırmacıların, alana girme konusunda karşılaştıkları güçlükleri vurgulamaları özellikle dikkatimi çekti. Bu arada yine “dışardan” araştırmacıların alana giriş kadar alandan çıkış konusunu da dert ettiklerini anladım. Bu “giriş /çıkış” konusu benim bir başka alan araştırma deneyimi sırasında karşılaştıklarımı hatırlat-

tı. İsveç'te, Stockholm/Rinkeby'de Türkiyeli işçilerle ilgili araştırmaya (Erder, 2006) başladığım sırada o mahalleden İsveçli bir "sağlık" antropologu alandan yeni "çıkıştı". Yaklaşık bir yıl süreyle orada niteliksel araştırma yapan, Lisbeth Sachs'ın (1983 "Nazar mı? Bakteri mi?" (Evil Eye or Bacteria) ifadesini adında taşıyan araştırma raporu, köy kökenli Türkiyeli göçmenlerle iletişim kurmaya çalışan doktorlar ve sağlıkçılar için eminim çok yararlı olmuştu. Bu rapordan doğrusu ben de çok yararlandım. Ancak, mahalleliler evlerine giren, onlarla yakın ilişki kurmuş olan araştırmacının hızlıca "çıkışının" şokunu atlatamamışlardı. Mahalleli araştırmacıya artık niçin ulaşamadıklarının anlamını yorumlayamıyordu. Bu deneyim, benim için çok uyarıcı oldu. "Ben içerden miyim yoksa dışardan mıyım?" sorusunu kendime sordurdu. Sonunda bu mahallede geçirdiğim bir yıla varan süre içinde onlara dışardan olduğumu ve her an çıkabileceğimi hissettirdim ve yaşamlarına müdahale etmemeye özen gösterdim.

Araştırmacının araştırma grubuyla aynı kökenden olması, "içerden" olması ile tamamen yabancı ya da "dışardan" olmasının araştırmaya etkisi tartışılan konulardandır. Örneğin, etnisiteyle ilgili araştırmalarda araştırmacının aynı etnik kökene, toplumsal cinsiyetle ilgili araştırmalarda aynı cinsiyete sahip olması, göçle ilgili araştırmalarda göçmen olması onun "içerden ya da yerli" olduğunu gösterebilir. İçerden olma bazı durumlarda ve bazı tür araştırmalar için araştırmacıyı araştırma konusuna ömür boyu bağlayabilir. Örneğin Şükrü Aslan uzun yıllardır, Dersimlilerin uğradığı ayrımcılığı vurgulamak amacıyla "Resmi Tarih"i eleştirmektedir. Diğer taraftan, araştırmacı ne kadar "yerli" ya da "içerden" olsa da "sınıf ya da statü" farkı nedeniyle her an "yabancı" durumuna düşebilir. Aynı şekilde, bazen, azınlık grupları bazı konuları yabancıya daha rahat anlatabilirler. Bu tekniği etkin kullanabilen, birikimli ve yaratıcı bir "yabancı" araştırmacı da bazen "özgün" olanı "yerliden" daha kolay kavrayabilir.

Bir kitapta dikkati çeken araştırma konusu ve kullanılan metodun uygulanmasındaki farklılık araştırmacının mensup olduğu sosyal bilim dalı kadar araştırmasının hedefi ile de ilişkili olabilir. Bu bağlamda, akademik unvan almayı hedefleyen araştırmalarla politika önerisi geliştirmeye dönük araştırmaların niteliği farklı olabilir. Araştırma deneyimlerindeki çeşitlilik niteliksel araştırmaların imkân ve kısıtlılıklarını karşılaştırmamıza olanak vermektedir. Örneğin Selmin Kaşka ile birlikte yaptığımız "kadın ticareti" araştırmasında kullandığımız teknikle Emel Coşkun'un Türkiye'deki Ugandalı kadınlar hakkındaki araştırmada uyguladığı "feminist" araştırma tekniği karşılaştırmalı olarak değerlendirilebilir. Aynı şekilde, Mustafa Poyraz'ın çalışmasındaki Paris banliyölerinde yaşayan Magripli ve Sahra Altı Afrikasından Müslüman

göçmenlerle, Besim Can Zırh'ın Avrupa Alevileriyle, Lülüfer Körükmez'in Türkiye'ye gelen Ermenilerle, Ahu Peköz Türkeli'in üçüncü nesil mübadillerle ve Şükrü Aslan'ın Dersimlilerle ilgili araştırmaları da bize araştırmacının "içerden/dışardan" olmalarının etkisini karşılaştırma ve tartışma olanağı verebilir. Bu arada, İbrahim Soysüren'in iltica hukukunun uygulanmasını İsviçre ve Fransa bağlamında gözlemlediği araştırması ile Cansu Akbaş-Demirel'in Türkiye'de yürüttüğü göç ve iltica sürecinde etkili olan yerel ve uluslararası sivil toplum aktörleri ağlarını anlamaya çalışan araştırmasının dış göç konusunda çok önemli bir etki yapan insan ya da toplumla hukuk kurallarının ilişkilerini anlamaya çalışan çalışmalar olarak hem birbirleriyle hem de diğer araştırmalarla karşılaştırılması anlamlı olacaktır. Ayhan Kaya'nın, ayrıntılı olarak aktarmamış olsa da değindiği göçmen karşıtlığı ve gençlik radikalleşmesi araştırması da bir başka örnek olarak dikkati çekmektedir.

İbrahim Soysüren ve Mustafa Poyraz alan araştırmalarına ilişkin birbirleriyle ve başka araştırmacılarla tartışmalarından ve eğitim faaliyetlerinden doğduğu anlaşılan bu kitap sonuçta bize ve bu konuda yeni araştırma yapacaklara önemli bir tartışma zemini oluşturdular. Dileğimiz, bu örneklerin çoğalması ve araştırma metodu hakkındaki tartışmaların yaygınlaşmasının önünü açmasıdır. Bir başka dileğimiz ise ömür boyu toplumsal gerçekliği arayan niteliksel yöntemin kurucularının neyi nasıl aradıkları üzerine de düşünülmesidir. Hatırlanacağı üzere onlar bugünün sosyal bilimcileri gibi konudan konuya atlayan ya da bir alandan ötekine girip çıkan profesyoneller değildi. Bu nedenle yorumsayıcı yaklaşımı izlemek isteyen günümüz sosyal bilimcilerinin bunu da dikkate almaları, onlara saygı göstermeleri, eleştiri kadar özeleştiri de yapabilmeleri gerekir.

Erder, S. (2006) Refah Toplumunda Getto. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Sachs, L. (1983) Evil Eye or Bacteria: Turkish Migrant Women and Swedish Health Care, Stockholm: University of Stockholm Studies in Social Anthropology.